

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/55/119-122>

Aygül Novruzova

Bakı Qızlar Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-8996-5681>

sseyidov777@gmail.com

Müəllim əməyinin psixoloji xüsusiyyətləri

Xülasə

Müəllim peşəsi böyük sosial əhəmiyyətə malikdir, çünki müəllim cəmiyyətin həyatı üçün böyük məsuliyyət daşıyır. Əsas məqsədi gənc nəsli tərbiyə etmək olan pedaqoji fəaliyyət mürəkkəb və çoxcəhətli struktura malikdir. Pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətini təmin edən, müəllimin pedaqoji ustalığını şərtləndirən cəhətlərdən biri də onun bacarıq və qabiliyyətləridir. Pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllim-şagird münasibətləri ənənəvi olaraq subyekt-obyekt deyil, subyekt-subyekt kimi fərqləndirilir. Pedaqoji işin müvəffəqiyyətini təmin edən, müəllimin pedaqoji ustalığını şərtləndirən cəhətlərdən biri də onun pedaqoji bacarıq və qabiliyyətləridir.

Müəllim peşəsi elə bir peşədir ki, bu peşənin sahibi hər gün sinifdə elementar mədəni normalara əməl etməyən, özünə nəzarəti olmayan şagirdlərlə üz-üzə gəlir. Pedaqoqların tükənmişlik sindromunu şərtləndirən mühüm faktor sosial-psixoloji faktorlardır. Müəllim peşəsi stressogen peşələr sırasına daxildir. Müasir dövrdə aparılan sosial-demoqrafik tədqiqatlar müəllim əməyinin gərgin və emosional fəaliyyətlər sırasına daxil edilir, müəllimlərin əksəriyyəti "pedaqoji kriz" yaşayır və buna müqavimət göstərir və bu, emosional tükənmənin inkişafına təsir göstərir. Müəllim əməyi yüksək həyəcanlılıq, frustrasiya, gərginlik doğurduğu üçün bu peşənin sahibləri emosional yanmaya daha çox məruz qalan insanları ehtiva edir.

Açar sözlər: *tələbkar, pedaqoji bacarıq, qabiliyyət, şəxsi keyfiyyət, humanizim*

Aygül Novruzova

Baku Girls University

Masters' student

<https://orcid.org/0009-0004-8996-5681>

sseyidov777@gmail.com

Psychological Characteristics of Teacher's Work

Abstract

The profession of a teacher is of great social importance, since the teacher bears great responsibility for the life of society. Pedagogical activity, the main goal of which is to educate the younger generation, has a complex and multifaceted structure. One of the aspects that ensure the success of pedagogical activity, which conditions the teacher's pedagogical mastery, is their skills and abilities.

In the course of pedagogical activity, teacher-student relations are traditionally differentiated not as a subject-object, but as a subject-subject. The success of pedagogical work is ensured by one of the conditioned aspects which was their pedagogical skills and abilities.

The profession of a teacher is such a profession, that every day the owner of this profession comes face to face with students who do not follow the elementary cultural norm in the classroom and do not have self-control. An important factor contributing to teacher's "burnout syndrome" is socio-psychological factors. The teacher profession is included in the list of stressogenic professions.

In modern times, socio-demographic research is included in the list of intense and emotional activities of teacher's work, most teachers experience a "pedagogical crisis" and resist it, which affects the development of emotional exhaustion. Because teaching involves high levels of stress, frustration, and tension, teachers are more susceptible to emotional burnout.

Keywords: *demanding, pedagogical skills, ability, personal quality, humanism*

Giriş

Əsas məqsədi gənc nəsli tərbiyə etmək olan pedaqoji fəaliyyət mürəkkəb və çoxcəhətli struktura malikdir. Onun müxtəlif tərəfləri diqqəti cəlb edir. Burada birinci növbədə müəllim əməyinin psixoloji qanunauyğunluqları diqqəti cəlb edir.

Pedaqoji fəaliyyətin motivləri, pedaqoji fəaliyyətin məqsədi, pedaqoji fəaliyyətin predmeti, müəyyən iş və əməliyyatların məcmuyundan ibarət olan fəaliyyətin özü, pedaqoji fəaliyyətin vasitələri, pedaqoji fəaliyyətin şəraiti, pedaqoji fəaliyyətin nəticəsi (Asmakovets, 2012).

Pedaqoji fəaliyyətin iki tərəfi var: öyrədən və öyrənən tərəf. Türk dilində öyrədən tərəf daha parlaq ifadə olunur: öyrətmən. Pedaqoji fəaliyyətin iki mühüm tərəfi kimi həm öyrədənə-müəllimə, həm öyrənənə müəyyən tələblər verilir, xüsusiyyətlər aid edilir. Pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllim-sagird münasibətləri ənənəvi olaraq subyekt-obyekt deyil, subyekt-subyekt kimi fərqləndirilir.

Tədqiqat

Psixoloji ədəbiyyatda məktəbdə hər bir fənn müəlliminin fəaliyyəti üçün xarakterik olan aşağıdakı pedaqoji funksiyalar qeyd olunur: inkişafetdirici, tərbiyəedici, kommunikativ-öyrədici, qnostik, konstruktiv, təşkilatçılıq (Asmakovets, 2012).

Müəllimin iradi qüvvəsinin ən parlaq ifadələrindən biri onun məqsədyönlü şüurlu, daima böyük pedaqoji vəzifələri həll etməyə yönəlməsindən ibarətdir. Müəllim təkidli olmalıdır. Təkidlilik təkcə müəllimin şagirdlərə qarşı tələbkar olması, ona nəzarət etməsi üçün zəruri deyildir. Bu keyfiyyət eyni zamanda müəllimin öz pedaqoji fəaliyyətini icra edərkən qarşıya çıxan ciddi çətinlik və maneələri aradan qaldırması, fasiləsiz olaraq öz üzərində işləməsi, öz ixtisasını artırması üçün də zəruridir.

Pedaqoji işin müvəffəqiyyəti üçün müəllimdə dözümlülük, hövsələnin olması da zəruridir. Müəllim özünü ələ ala bilməyi, öz hərəkətlərinə nəzarət etməyi bacarmalıdır. Müəllim üçün xarakterik olan keyfiyyətlərdən onun təvazökarlıq və özünə qarşı tələbkarlığını da qeyd etmək lazımdır (Asmakovets, 2012).

Pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətini təmin edən, müəllimin pedaqoji ustalığını şərtləndirən cəhətlərdən biri də onun pedaqoji bacarıq və qabiliyyətləridir.

Müəllimin təlim və tərbiyə prosesində yüksək göstəricilər əldə etməsi onun pedaqoji qabiliyyətlərinin inkişafından asılıdır. Pedaqoji qabiliyyətlərin inkişafı müəllimin şəxsiyyətində pedaqoji fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə icra etmək üçün zəruri olan fərdi psixi xassələrin formalaşmasına səbəb olur.

Bütün pedaqoji qabiliyyətləri şərti olaraq üç qrupda birləşdirmək olar: şəxsi qabiliyyətlər, didaktik qabiliyyətlər, təşkilatı-kommunikativ qabiliyyətlər (Asmakovets, 2012; Maslach, 1976; Oryol, 2001).

Şübhəsizdir ki, istənilən professional əmək fəaliyyəti fiziki və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə işçidən özünəməxsus şəxsi keyfiyyətlər tələb edir, bu şəxsi keyfiyyətlər insan fəaliyyətinin uğurlu olmasını şərtləndirir. İlk növbədə, bu hal elə peşələrə aiddir ki, bu zaman insan fəaliyyətinin obyektini digər insanlar təşkil etmiş olsun. Belə ki, "insan-insan" tipli peşələrdə qarşılıqlı münasibətlər bu və ya digər adamın şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olur.

Müəllimlik peşəsi ali peşələrdən hesab olunur, fəaliyyətin predmetinə və xüsusiyyətlərinə görə işçidən daim refleksiya tələb edir. Bu baxımdan müəllim yüksək şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Pedaqoji ədəbiyyatda müəllimin kəsb etməli olduğu psixoloji xüsusiyyətlər verilir, bu şəxsi keyfiyyətləri kəsb etmədən pedaqoji fəaliyyətin uğurundan danışmaq olmaz. Bu keyfiyyətlərə humanizm, dürüstlük, ədalətlik, əməksevərlik və s. kimi xüsusiyyətləri aid etmək olar.

Müəllimin malik olacağı ikinci mühüm keyfiyyət insana maraqdır. Bu marağın arxasında yer üzündəki bütün canlılara maraq və qayğı hissi durur. İnsan "mən"inin, onun individuallığının dərk olunması, insana marağın əsas şərtidir. Dünyada minlərlə insan var, onların hamısını sevmək üçün

mənəvi və fiziki qüvvə yetməz. Lakin insana maraq göstərərək, çoxsaylı adamlarla işləmək professional kompetentlik tələb edir.

Müəllim əməyi və şəxsiyyətinə verilən üçüncü mühüm tələb – mədəniyyətə maraqdır. Mədəni dəyərlərə maraq tərbiyə prosesində inkişaf edir, bu keyfiyyət müəllimin professional fəaliyyətinin əsas uğuru və şərtidir.

Mədəniyyət anlayışına insanın yaratdığı hər bir şey daxildir, bu baxımdan müəllimin mədəniyyətə marağı geniş palitraya malik olmalıdır. O, texnika, elm, incəsənət, cəmiyyətin siyasi quruluşuna, sərvət dəyərlərinə, iqtisadiyyata, gigiyena və s.-ə, yaradıcılığın hər bir formasına maraq göstərməyi bacarmalıdır. Mədəniyyətə maraq yalnız inkişaf edən dünya mədəniyyəti ilə müəllimin tanışlığı deyil, eyni zamanda, uşaqlarda bu marağın formalaşdırılmasıdır.

Tərbiyə prosesinin ən ziddiyyətli məqamlarından biri müəllimin keçmiş mədəni dəyərlərin daşıyıcısı olmasıdır. Amma o, müasir mədəni dəyərlərin təmsilçisi rolundadır. Lakin bu ziddiyyət həll oluna bilər: uşaqlarla ünsiyyətdə olduqca, pedaqoq özü də yeni mədəni dəyərlərə sahiblənir.

L.D.Stolyarenko isə müəllimin professional xüsusiyyətlərini açıqlamışdır:

- 1) ünsiyyət bacarıqlarına malik olmaq;
- 2) emosional empatiya - duyma və insanları anlama;
- 3) operativ-yaradıcı təfəkkürə malik olmaq, ünsiyyət situasiyasından asılı olaraq nitq fəaliyyətini dəyişə bilmək;
- 4) ünsiyyət zamanı əks əlaqə saxlaya bilmək; özünə nəzarət edə bilmək; bədən, səs, mimika, əhval, düşüncə və hisslərini tənzimləyə bilmək;
- 5) spontanlıq qabiliyyəti;
- 6) pedaqoji situasiyanı proqnozlaşdırma qabiliyyətinin olması;
- 7) verbal qabiliyyətlərə malik olma: zəngin leksik ehtiyat, dil vasitələrindən düzgün istifadə;
- 8) şagirdlərə təsir göstərmə qabiliyyətinə malik olmaq, psixoloji təsir vasitələrinə yiyələnmək;
- 9) pedaqoji improvizəyə daim hazır olma (Stolyarienko, 2003; Lvova, 1990; Oryol, 2001).

N.E.Şurkovanın fikrincə, yuxarıda adları çəkilən şəxsi keyfiyyətlər müəllim professionallığını əvəz etmir (Şurkova, 2000). Bu keyfiyyətlər yalnız professionl təhsilin olduğu zaman təsirli olur. Müəllimin adı çəkilən şəxsi keyfiyyətlərə malik olması onun psixi, fiziki sağlığına təsir göstərir, onun mənəvi qüvvəsini artırır.

İkinci mühüm faktor əməyin mahiyyətidir. Müəllim peşəsi elə bir peşədir ki, bu peşənin sahibi hər gün sinifdə elementar mədəni normalara əməl etməyən, özünə nəzarəti olmayan şagirdlərlə üz-üzə gəlir. Əslində, bu yanmanı əmələ gətirən mühüm faktordur. Bu da bir həqiqətdir ki, müasir dövrdə müəllim sosial cəhətdən uğursuz ailələrdə böyüyən uşaqlarla işləmək zorunda qalır. Belə uşaqlarla işləmək çətinliyi emosional yanmanın meydana çıxmasını şərtləndirir.

Pedaqoqların tükənmişlik sindromunu şərtləndirən üçüncü mühüm faktor sosial-psixoloji faktorlardır. Xoş olmayan atmosfer, müəllimə kollektiv daxilində münasibət, şagirdlərin apatiyası yanmanı inkişaf etdirə bilər.

Yuxarıda sadalanan faktorlar göstərir ki, müəllim peşəsi stressogen peşələr sırasına daxildir. Belə peşələr özünə nəzarət və özünütənzim tələb edir.

Müəllimlik fəaliyyətində stress geniş yayılmışdır. İlk növbədə, bu peşə frustrasiya, həyəcan, depressiya, emosional tükənmə yaradır. Əslində, bu keyfiyyətlər müəllim məsuliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxır.

A.K.Markovanın fikrincə, müəllim əməyi üçün xarakterikdir: informasiya stressi, yüklənmə, emosional stress və s. (Markova, 1993; Formanyuk, 1994; Lvova, 1990).

Müasir dövrdə aparılan sosial-demoqrafik tədqiqatlar müəllim əməyini gərgin və emosional fəaliyyətlər sırasına daxil edir. Mütəxəssislərin fikrincə, müəllim əməyi menecer və bankirlərin, assosiasiya prezidentləri və direktorlarından daha gərgindir. V.V.Boyko 7300 müəllimi sınaqdan keçirmiş, sınaqlanan müəllimlərin 29,4%-də ürək-damar, 37,2%-də baş beyin, 57,8%-də mədə-bağırsaq pozğunluqları xəstəliklərinin olduğu müəyyənləşdirmişdir (Boyko, 1999). Rəyi soruşulan müəllimlərin 60-70%-də nevroitik pozuntular qeydə alınmışdır (Boyko, 1999).

Nəticə

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimlərin əksəriyyəti “pedaqoji kriz” yaşayır və buna müqavimət göstərir. Bir çox hallarda bu, emosional tükənmənin inkişafına təsir göstərir.

Y.L.Lvova “pedaqoji kriz” dedikdə aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) müəllim elmin yeni nailiyyətlərini tətbiq etməyə cəhd edir, lakin şagirdlərindən əks-əlaqə görmür; gözlənilənlə faktiki nəticə qeyri-müvafiq olur;

2) iş yerində şablon şərait yaranır, bu vəziyyətin dəyişdirilməsinə gərək duyulur, lakin necə? – burada naməlumluq var; müəllim çıxılmaz duruma düşür;

3) müəllim fəaliyyət göstərdiyi pedaqoji kollektivdən təcrid olunur, müəllimin innovativ fəaliyyəti kolleqaları tərəfindən qəbul edilmir, bu isə həyəcan, tənhalıq, özgüvənsizlik yaradır.(Lvova,1990).

Bir sözlə, müəllim əməyi yüksək həyəcanlılıq, frustrasiya, gərginlik doğurduğu üçün bu peşənin sahibləri emosional yanmaya daha çox məruz qalan insanları ehtiva edir.

Ədəbiyyat

1. Asmakovets, E.S. (2012). *Emosional tükənmə sindromu ilə mübarizə davranışı arasındakı əlaqə*. Psixologiya və Məktəb.
2. Boyko, V.V. (1999). *Peşəkar ünsiyyətdə emosional tükənmə*. Sankt-Peterburq.
3. Formanyuk, T.V. (1994). “Emosional Tükənmə” Sindromu müəllimin peşəkar uyğunsuzluğunun göstəricisi kimi. *Psixologiya sualları*, 6.
4. Lvova, Y.L. (1990). *Müəllim yaradıcılıq laboratoriyası*. Təhsil.
5. Lvova, Y.L. (1990). *Müəllimlərin peşəkar və sosial fəaliyyətinin inkişafının sosial və pedaqoji problemləri*.
6. Markova, A.K. (1993). *Müəllim işinin psixologiyası*. Təhsil.
7. Maslach, C. (1976). *İnsan davranışı*. Elm.
8. Markova, A.K. (1993). *Müəllim işinin psixologiyası*. Akademiya Nəşriyyat Mərkəzi.
9. Oryol, V.E. (2001). Xarici psixologiyada tükənmə fenomeni. Empirik bir araşdırma. *Psixoloji jurnal*.
10. Oryol, V.E. (2001). *Xarici psixologiyada tükənmə fenomeni*.
11. Stolyarienko, L.D. (2003). *Pedagoji psixologiya*. Feniks.
12. Şurkova, N.E. (2000). *Sınıf idarəsi*. Təhsil.

Daxil oldu: 05.11.2025

Qəbul edildi: 09.02.2026